

УДК 314.15:355.45

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Перебейнос О.М.

аспірант Класичного приватного університету

I. Вступ

Для сучасної демографічної ситуації в Україні характерні різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту; постаріння населення та збільшення "навантаження" на працездатну його частину; скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок; погіршення здоров'я нації; інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний. Така вкрай несприятлива демографічна ситуація продовжує погіршуватися. Однак проблему розробки ефективного демографічного регулювання навіть у таких умовах не можна зводити тільки до ліквідації існуючих негативних явищ. Помилково вважати, що її актуальність має тимчасовий характер, який втратить свою злободенність після того, як означені проблеми будуть подолані. Такий підхід може посилити увагу до кон'юнктурних, окремих аспектів активізації державного регулювання на шкоду глобальним, які мають широке історичне значення.

Правильно зрозуміти історичну специфіку самовідтворення населення в нашій країні на сучасному етапі можна лише за умови врахування особливостей загального устрою соціального організму держави, загальної спрямованості соціально-економічного розвитку. Разом з тим цей аспект не можна правильно оцінити, порівнюючи його тільки з минулим, не уявляючи хоча б найзагальніші контури майбутнього. Тільки погляд у майбутнє може конструктивно змінити ситуацію, що склалася, на краще.

Особливості процесів вироблення та реалізації демографічної політики в Україні досліджуються О. Грішнвою, Н. Левчук, Е. Лібановою, С. Мокієнко, О. Осауленко, В. Піскуновим, Л. Чепелевською, П. Шевчук та ін. Утім, стратегічні аспекти демографічної політики потребують уточнення. З огляду на це розробка наукового підґрунтя для визначення завдань демографічного розвитку на довгострокову перспективу набуває особливої актуальності.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення стратегічних пріоритетів демографічної політики України,

спираючись на загальну методологію, прийняту в офіційних документах, аналіз наукових визначень вчених, а також на вивчення сучасних уявлень світової спільноти щодо досліджуваної проблеми, зокрема у країнах-сусідах – Росії та Білорусі.

III. Результати

Цілі і завдання державного регулювання демографічних процесів полягають не стільки в тому, щоб усувати несприятливі наслідки соціально-економічного розвитку, нейтралізувати небажані явища, що виникають унаслідок неузгодженості розвитку різних сторін життя суспільства, скільки в тому, щоб не допускати диспропорцій у соціальному розвитку, що викликають збої в демографічному. Інакше кажучи, ефективне регулювання демографічного розвитку повинно бути завбачливим, мати профілактичний характер, а не обмежуватися "ремонтними" функціями. Зрозуміло, останні дуже важливі і необхідні, але не є основними, провідними.

Основним офіційним документом, що визначає позиції нашої держави з проблеми демографічного розвитку, є Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879.

Метою Стратегії є поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізація процесів його відтворення на основі відродження духовності української нації та національних традицій, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров'я сім'ї, виховання свідомого батьківства та запобігання соціальному сирітству [1].

Основні завдання Стратегії:

- підвищення рівня народжуваності та розвиток сім'ї;
- поліпшення здоров'я, зниження рівня смертності та збільшення тривалості життя населення;
- регулювання міграційних процесів;
- подолання негативних наслідків старіння населення;
- демографічний розвиток регіонів [1].

Проаналізуємо, як сформульовано стратегічні пріоритети демографічного розвитку світової спільноти, а також у найближчих країнах-сусідах – Росії та Білорусі.

В останні роки у світовій практиці офіційно проголошено пріоритет загальнолюдських інтересів перед усіма іншими. Так, у рекомендаціях, прийнятих міжнародною спільнотою на конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), стратегічна мета демографічного розвитку полягає в задоволенні потреб і підвищенні якості життя нинішніх поколінь без завдання шкоди можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

На Каїрській конференції (1994 р.) з народонаселення сформульовано основні принципи розвитку народонаселення, виходячи з яких всі країни світу повинні здійснювати демографічну політику, покликану сприяти становленню суспільних відносин і форм організації демографічних процесів, просуванню населення в напрямі його сталого розвитку і підвищення якості. Це положення і принципи розвитку народонаселення підтверджені і на конференції з народонаселення в Нью-Йорку (1997 р.), де також наголошувалося на необхідності становлення таких соціально-економічних умов розвитку країн, які б сприяли відтворенню населення все більш високої якості у всіх соціальних групах.

Аналізуючи рекомендації світової спільноти, відзначимо, що акцент робиться передусім на необхідності створення таких соціально-економічних і екологічних умов, які сприяли б, по-перше, постійному поліпшенню відтворення населення і, по-друге, максимально можливому підвищенню якості самого населення.

У Концепції демографічної політики Російської Федерації на період до 2015 р., прийнятій у травні 2001 р., знаходимо таке визначення: “мета демографічної політики Російської Федерації повинна полягати у поступовій стабілізації чисельності населення та формуванні передумов подальшого демографічного зростання, мобілізуючи для цього як відтворювальні, так і міграційні компоненти” [2]. Аналогічне визначення запропоновано колективом авторів Інституту соціології РАН у брошурі “Демографічна політика: мета, принципи, пріоритети” під редакцією Л.Л. Рибаківського, в якій зазначається, що сформульована мета визначається інтересами національної безпеки, новими геополітичними реаліями країни, підтримкою стійкої рівноваги “як однієї зі складових багатополісного світу, піднесення її економічної та оборонної могутності, без чого неможливе збереження державного потенціалу на рівні, що відповідає сучасним умовам” [3, с. 5]. Як бачимо, у цих матеріалах основна увага приділяється, по-перше, стабілізації кількості населення Росії, іншими словами, запобіганню подальшій депопуляції як головному дестабілізатору стійкої рівноваги

країни і, по-друге, збереженню державного потенціалу країни шляхом мобілізації як відтворювальних, так і міграційних процесів.

У Білорусі в 1998 р. розроблено та прийнято Концепцію державної демографічної політики, у якій метою державної демографічної політики визначено “створення на основі підвищення рівня і якості життя умов, що забезпечують реалізацію національних демографічних інтересів у поєднанні з інтересами людини” [4]. При цьому вказується, що національним інтересам відповідає формування такого типу демографічного відтворення, характерними рисами якого є стійке зниження смертності і збільшення очікуваної тривалості життя; свідомо регульована народжуваність, що забезпечує дещо розширений (близький до простого) режим відтворення; прогресивна статеві-вікова структура населення, що забезпечує повне заміщення поколінь; здорове дитяче покоління як базис відтворення населення; оптимальні внутрішні і зовнішні міграційні процеси. Як бачимо, ключовими в цьому визначенні є, по-перше, підвищення рівня і якості життя населення і, по-друге, на основі цього – оптимізація відтворювальних (народжуваність і смертність) і міграційних процесів.

Таким чином, підводячи підсумок аналізу різних визначень досліджуваного питання, можна сказати таке:

- у світовій практиці основним у визначенні стратегічної мети демографічного розвитку є становлення таких суспільних відносин, які б сприяли постійному поліпшенню відтворення населення все більш високої якості у всіх соціальних групах;
- у російській Концепції, на думку вчених, у довгостроковій перспективі для національної безпеки головним є створення таких суспільних умов, які б сприяли спочатку стабілізації, а потім і демографічному зростанню;
- у Концепції державної демографічної політики Білорусі основний упор робиться на поліпшення рівня і якості життя для реалізації демографічних інтересів суспільства і людини.

З урахуванням зазначених положень сформулюємо авторське розуміння стратегічної мети демографічного розвитку України, виходячи з таких критеріїв: стратегічна мета демографічного розвитку має відповідати інтересам національної та демографічної безпеки України, її новим геополітичним реаліям, піднесенню її соціально-економічного, екологічного і культурного розвитку, з урахуванням національних цінностей і пріоритетів, з одного боку, і міжнародним нормам – з іншого. Отже, стратегічною метою має стати максимальне просування демографічного розвитку шляхом по-

ліпшення умов відтворення населення все більш високої якості, мобілізуючи для цього всі види громадського життя країни з метою поступової стабілізації, а потім і зростання кількості населення.

Для цього найближчим часом важливо створити умови для відтворення населення, близькі до тих, які є в розвинених країнах: невисока, свідомо регульована народжуваність, що забезпечує близький до простого режим відтворення; низька смертність і постійно зростаюча тривалість життя. У сфері міграції передбачається підвищити масштаби, інтенсивність, ступінь керованості міграційних переміщень на основі реалізації відповідних законодавчих та інших нормативних актів, а також економічних стимулів. Важливо забезпечити, виходячи із загальнонаціональних інтересів, раціональний розподіл внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків таким чином, щоб вони сприяли скороченню депопуляції, а потім стабілізації (зростанню) кількості населення України.

Звідси випливає, що проблема розробки ефективного державного регулювання пов'язана зі створенням необхідних соціально-економічних передумов як для ліквідації у відтворенні населення тих негативних явищ, причини виникнення яких зумовлені особливостями минулих етапів соціально-економічного розвитку, так і для досягнення стратегічної мети. Основною з цих передумов є вихід з соціально-економічної та демографічної кризи, що пов'язано з поліпшенням якості населення та його трудового потенціалу, оскільки ця проблема в ринковій економіці не тільки зберігається, але ще більше актуалізується. Тому неприпустимо вирішення яких би то не було проблем за рахунок ігнорування демографічних. Такі спроби не тільки неефективні, а й можуть призвести до незворотних втрат соціально-економічного та політичного характеру.

В умовах демографічної кризи, коли падає народжуваність, зростає смертність населення, підривається відтворювальний потенціал, державне регулювання демографічних процесів набуває особливого значення. Важливо підтримувати тип відтворення населення, що сприяє поліпшенню якості населення. Однак більшість сучасних вчених та громадських діячів в основному орієнтовані на підвищення рівня народжуваності, хоча вивчення досвіду зарубіжних країн показало, що збільшення народжуваності за допомогою найактивніших і дорогих заходів навіть у тих країнах, які не переживали кризової ситуації, малоефективне. Стимулювання ж народжуваності в умовах економічної кризи без переходу на більш високий рівень продуктивності праці тим більш неможливе.

У сформованих соціально-економічних умовах при гострому дефіциті ресурсів особливо актуалізується проблема визначення напрямів найбільш ефективного вкладення коштів. Одним з таких напрямів у сучасних умовах є збереження здоров'я нації. Висока питома вага виробництв із несприятливими для здоров'я умовами праці, негативний вплив на загальне та генеративне здоров'я населення забрудненого навколишнього середовища і, зокрема, демографічні наслідки Чорнобильської катастрофи, зростання захворюваності населення у всіх вікових групах, перевищення більш ніж у 3,3 раза чоловічої смертності над жіночою в працездатному віці, висока порівняно з економічно розвиненими країнами дитяча смертність – ті найважливіші проблеми, довкола яких повинна формуватися система заходів, спрямованих на оздоровлення умов відтворення населення України в сучасній кризовій ситуації. Ці заходи соціально привабливі та економічно вигідні, оскільки безпосередньо пов'язані з умовами праці та побуту населення. До того ж традиційно в демографічному розвитку основна увага приділялася вирішенню проблем народжуваності і недостатньо – збереженню наявного населення, його здоров'ю, що призводило до зниження ефективності вжитих державних заходів з оздоровлення демографічної ситуації.

Слід враховувати і те, що, коли виробництво висуває все більш високої вимоги до кваліфікації зайнятих, зростає роль якості населення і його робочої сили не тільки у соціально-гігієнічному, а й в соціально-економічному плані. Тому в умовах становлення цивілізованих ринкових відносин державна політика і за основною метою, і за змістом, і за формою здійснення повинна бути спрямована на створення умов для підвищення якості населення і його робочої сили, що відповідає інтересам і особистості, і суспільства. Отже, чим швидше ми візьмемося за вирішення проблем поліпшення здоров'я та підвищення соціально-економічної якості населення, тим менш хворобливими і більш ефективнішими будуть шляхи вирішення всього комплексу проблем народонаселення. Тут важливе значення має ретельне вивчення світового досвіду, зокрема тих країн, де соціально-економічний розвиток був цілком нормальним, характеризувався очевидними успіхами у вирішенні соціальних, економічних, національних проблем, але, тим не менш, прийшов до депопуляції.

Разом з тим переорієнтація державного регулювання з подальшого посилення заходів щодо збільшення народжуваності на збереження і зміцнення соціального, фізичного і психічного здоров'я поколінь, а також на поліпшення соціально-професійних хара-

теристик населення не повинна призвести в майбутньому, після виходу з кризи, до втрати стратегічного орієнтира демографічного розвитку – єдності якості і кількості, властивої її основній стратегічній меті. Тільки така єдність може забезпечити нам сприятливі демографічні перспективи.

IV. Висновки

Розуміння стратегічної мети демографічного розвитку України повинне базуватись на таких критеріях: стратегічна мета демографічного розвитку має відповідати інтересам національної та демографічної безпеки України, її новим геополітичним реаліям, піднесенню її соціально-економічного, екологічного і культурного розвитку, з урахуванням національних цінностей і пріоритетів, з одного боку, і міжнародним нормам – з іншого. Отже, стратегічною метою має стати максимальне просування демографічного розвитку шляхом поліпшення умов відтворення населення все більш високої якості, мобілізуючи для цього всі види громадського життя країни з метою поступової стабілізації, а потім і зростання кількості населення.

Головними в офіційних державних програмах країни в довгостроковій перспективі має стати стабілізація всіх видів суспільного життя для подальшого розвитку населення, а в середньостроковому періоді – зміцнення здоров'я населення та підвищення його рівня життя.

Державне регулювання демографічного розвитку соціально орієнтованого суспільства досягається в процесі поступового перетворення і вдосконалення всіх видів соціальних відносин, видів і форм життєдіяльності населення, на яке повинна бути спрямована соціально-економічна політика. Тому демографічний розвиток має розгляда-

тися не тільки як складова, а і як стратегічна орієнтація соціально-економічного регулювання. При цьому завдання в галузі демографічного розвитку повинні вирішуватися за допомогою зусиль усіх видів соціальної політики (в галузі праці і заробітної плати, зайнятості, освіти та професійного навчання, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо). Не випадково в останнє десятиліття Європа неухильно прагне розробити на основі усвідомлених економіко-демографічних співвідношень таку соціальну політику, яка сприяла б одночасно здійсненню цілей політики народонаселення.

Напрямом подальших досліджень має стати розробка дієвих механізмів реалізації стратегічних пріоритетів державної демографічної політики України з урахуванням світового досвіду та національних особливостей демографічного розвитку.

Література

1. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 26. – С. 161.
2. Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 г. : Указ Президента РФ от 9 октября 2007 г. № 1351 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mon.gov.ru/dok/ukaz/vosp/4202>.
3. Демографическая политика: цели, принципы, приоритеты / [под ред. Л.Л. Рыбаковского]. – М., 2000. – 24 с.
4. Концепция демографической политики Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://old.nasledie.ru/politvne/18_28/article.php?art=20.

Перебийнос О.М. Стратегічні пріоритети державної демографічної політики в Україні

Анотація. У статті обґрунтовано стратегічні пріоритети державної демографічної політики України. Доведено необхідність переорієнтації державного регулювання з подальшого посилення заходів щодо збільшення народжуваності на збереження і зміцнення соціального, фізичного і психічного здоров'я поколінь, а також на поліпшення соціально-професійних характеристик населення.

Ключові слова: демографічний розвиток, демографічна політика, стратегія демографічного розвитку, стратегічні пріоритети, народжуваність, якість населення, соціальна політика.

Перебийнос Е.Н. Стратегические приоритеты государственной демографической политики в Украине

Аннотация. В статье обоснованы стратегические приоритеты государственной демографической политики Украины. Доказана необходимость переориентации государственного регулирования с дальнейшего усиления мероприятий по увеличению рождаемости на сохранение и укрепление социального, физического и психического здоровья поколений, а также на улучшение социально-профессиональных характеристик населения.

Ключевые слова: демографическое развитие, демографическая политика, стратегия демографического развития, стратегические приоритеты, рождаемость, качество населения, социальная политика.

Perebejnos E. Strategic Priorities of State Demographic Policy in Ukraine

Annotation. *In the article strategic priorities of the state demographic policy in Ukraine are substantiated. The need to reorient government regulation from further strengthen measures to increase fertility to maintain and strengthen the social, physical and mental health of generations, but also to improve the socio-professional characteristics of the population is proved.*

Key words: *demographic development, demographic policy, the strategy of demographic development, strategic priorities, fertility, the quality of population, social policy.*